

FEJEZETEK A DÉLI SZLÁVOK BALKÁNRA TELEPEDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉ-
BÓL SZENT DEMETER CSODÁINAK TÜKRÉBEN /MUTATVÁNY A "MIRACU-
LA S. DEMETRII" I 12-15 UJ SZÖVEGMEGÁLLAPÍTÁSÁNAK TANULSÁ-
GAIBÓL/†

CSILLIK ÉVA V. éves orosz-latin-görög szakos hallgató

Bevezető megjegyzések

Móra Ferenc Aranykoporsója világában, a késő római császárság nagy keresztényüldözéseinek az idején /304-306 körül/ börtönében lándzsadöfésekkel kivégezték azt a Démétrioszt, aki korábban talán /?/ a római hadseregben is szolgált, ám az üldözött kereszténység állhatatos hirdetésével kihívta maga ellen a tetrarchia négy uralkodója egyikének a haragját. Igen valószínű /ha nem is tökéletesen biztos/, hogy valójában eredetileg Sirmiumnak, a 300-as évek elején a négy császári rezidencia egyikének volt a martirja Demeter. Nem hiába viseli az antik Sirmium ma a Mitrovica /eredetileg Dimitrovica/ elnevezést és szerepel a magyar középkor emlékeiben Szévaszentdemeter néven. Persze a birodalmi kormányzat Sirmiumban székelő főhatóságainak, hivatalainak jó része Thessalonikébe telepedett át Illyricum praefectura helytartóságával együtt akkor, amidőn a Száva menti várost a barbár /gót, hun, gepida, avar/ invéziók egyre éllandóbban fenyegették, hogy végül elragadják azt a császári kormányzattól. Alighanem /?/ ezzel a fokozatosan lezajlott áttelepüléssel kapcsolatosan vált Sirmium helyett

† A dolgozat az Országos Diákköri Konferencián első díjat nyert a zsüri dicséretével.

Thessaloniké a Demeter-kultusz központjává, a martiromság állítólagos színhelyévé, "Szent Demeter városává". Ennek nyomán épült fel s több tűzvész után mindig ujja épült Thessaloniké nagyszerű Demeter-bazilikája, ahol az ősi altemplom maradványai ma is a "Miracula Sancti Demetrii" elbeszéléseinek a világát idézik, hangulatát őrzik, akárcsak több korai mozaikábrázolás magában a templomban. Egyetemünk székhelyének, Szegednek a legrégebb keresztény épületmaradványa, a Dóm téri "Dömötör-torony" pedig sok egyéb adattal együtt arról vall, hogy a viszonylag közeli Sirmium-Szávaszentdemeter-Mitrovica szentkultusza észak felé is kisugárzott, a kereszténységre térő Magyarország déli részén is hatott.

A keleti egyház október 26-én ünnepli bizánci idők óta Demeter martiromságát /míg néhány nyugati martyrologiumban október 8-hoz kapcsolódik Szent Demeter vértanúsága, egyik feltételezett társáé Lupusé pedig augusztus 23-hoz különböző emlékekben/. Kevés olyan szent akad, akinek alakjáról olyan nagy számú irodalmi alkotás /passio, acta, miracula, laudatio, homilia/ szól a bizánci irodalomban /és a bizánci hatás alatt kifejlődő szláv hagiográfiában/ mint Démétrios, a Megalomartyr /"Nagymartir"/.

A neki tulajdonított csodák alig áttekinthető tömegéből kiemelkedik azoknak a csodás beavatkozásoknak a sora, amelyekkel a VI. és VII. századokban a Balkánt előzőnlő még pogány szlávok /és avarok meg protobulgárok/ ostromaival, kalandozásaival, garázdálkodásaival szemben nyújtott a kegyes hiedelem szerint védelmet a szent a maga városa, Thes-

saloniké keresztény lakosságának /vagy egyes thessalonikéi-
eknek/. E csodaelbeszélések eredeti szerzői ugyanis - mint
a következőkben erről még szó lesz - az események kortár-
sai sőt sokszor részesei voltak s így hiteles tanuként val-
lanak a Maurikios /582-602/, Phokas /602-610/, Hérakleios
/610-641/ császárok alatti, valamint az ezt követően a VII.
század utolsó évtizedeiig terjedő történelmi epizódokról, a-
melyek Thessalonikét érintették. Elsőrendű értékű kutatók, ha
sikerül elbeszélésükben a tényeket a hozzájuk tapadó babonás
csodahit képzelődéseitől elválasztani, s ez többnyire nem
megoldhatatlan feladat.

Tennivalók "Demeter csodái" két első könyvének a szövegmegál-
lapítása területén

A párizsi Bibliothèque Nationale 1517 számmal jelzett
görög kódexe a XII. században íródott pergamentre; egykor Ma-
zarin biboros tulajdonát képezte. A 253 levélből álló kézi-
rat különféle Szent Demeter alakjával foglalkozó írásokat tar-
talmaz. A 12-206 foliumokon huszonegy caputba osztva, pro- és
epilógussal ellátva Demeter különböző csodáiról olvasunk. A
szöveg vizsgálatából világosan kitetszik, hogy az első 15 ca-
putot /a nyomtatott kiadások beosztása szerint az I. könyv
1-15 fejezetét/ János /Ioannés/ thessalonikéi érsek írta a
VII. század első évtizedei táján, az utolsó 6 caputot /a nyom-
tatott kiadások II. könyvének 1-6 fejezetét/ pedig egy isme-
retlen szerző valamikor ugyanezen század utolsó évtizedei-
ben. A második könyv anonim auctora tudatosan kapcsolta mon-
danivalóját János érsek elbeszéléséhez, az első könyv foly-

tatásának szánta irását. /A II 6 szövegének egy része lapkihullás miatt hiányzik a párizsi kéziratból; tartalmát Demeter csodáinak későbbi feldolgozásaiból, így Ioannés Staurakios elbeszéléséből rekonstruálták idéig. Nem sikerült a szakirodalomból megállapítanom, hogy az athosi "Esphigm. 44" jelzésű XII-XIII. századi kódex 53^v-55^v oldalai is csonkán tartalmazzák-e a szóban forgó fejezetet; az athosi kéziratok Sp.P.Lambros-féle nagy katalógusához ugyanis nem tudtam hozzájutni Szegeden./

Szent Demeter csodáinak két könyve legalább két szempontból különleges figyelemre tarthat igényt. Egyfelől a bizánci irodalom egy sajátos műfajának, a harcosszentek legendáinak egyik reprezentatív alkotása ez a mű. Másfelől - s ez, mint fentebb már említettük, különösen fontos - a korai szláv történelemnek, illetve ezen belül a balkáni szláv betelepülés folyamatának kevés hiteles és egykorú forrása közé tartozik a két hagiografikus könyv. Különleges jelentősége egyébeken mellett tükröződik abban a tényben is, hogy a leglényegesebbre szorítkozó tankönyvek /mint pl. a Graciansz-kij-Szkazkin-féle "Középkori történeti chrestomathia"/ sem lehetnek meg eme alapvető kútforrás felhasználása, egy-egy részletének idézése nélkül, amennyiben a szláv történelem kezdeteit megvilágítani kívánják. Vagy, hogy csodaelbeszélésünknek egy másik különös figyelmet érdemlő vonatkozására is utaljak: ez a kútforrás a korai időkre vonatkozóan az egyetlen részletesebb tájékoztatónk a szlávoknak Thessalonikével való kapcsolatba kerüléséről, ahol utóbb a szláv írásbeliség megteremtői, Cirill és Metód születtek, hivatásukra készül-

tek s ahonnan históriaformáló térítő utjukra indultak.

Alapvető kutfőről van tehát szó egy világtörténelmi jelentőségű folyamat megismeréséhez. Annál meglepőbb, hogy ennek az alapvető forrásnak mind a mai napig akárcsak megközelítőleg is kielégítő kiadása nem áll a tudomány rendelkezésére. A János érsek írta első könyv vonatkozásában például nincs olyan edíció, amelyben legalább a párizsi vezérkézirat olvasatairól kimerítő tájékoztatást találna a kutató. Természetesen még kevésbé kaphat a szakember képet egy sor más releváns kódex szövegvariánsairól. /A Demeter csodáit forrásként használó történészek még csak tudatában sem látszanak lenni annak, hogy mekkora a száma azoknak a kéziratoknak, amelyek olvasatait még ezután kell feltárni; tanulságos ebből a szempontból Franjo Barišić "Miracles de St. Démétrius comme source historique" című kötete [Beograd 1953] kéziratokról számot adó lapjainak az összevetése a kódexekről mindmáig legkimerítőbben tájékoztató mű megfelelő részletével: F. Halkin, Bibliotheca Hagiographica Graeca I., Bruxelles 1957, p.154-159, Auctarium, Bruxelles 1969, p.59./

Az elmondottak értelmében - addig is, míg végre megjelenik majd a Miracula Sancti Demetrii két helyről is begéret /vö. Balkan Studies vol. 11, 1970. p.229-230; Revue des Études Sud-Est Européennes 12, 1974, p.409-410/, de mindmáig hiába várt kritikai edíciója -, úgy gondolom, a kutatásnak valami szerényke szolgálatot tehettem azzal, hogy a Párizsból Szegedre megküldött fotokópia alapján a vezérkézirat textusáról pontosan számot adó kiadást készítettem, az I 12-15 caputokat dolgozván fel így, amelyek a szlávoknak

/és avaroknak/ legelső Thessaloniké elleni vállalkozásait beszélik el. A párizsi kéziraton túl két vatikáni kódex olvasatait is kollacionáltam ugyancsak fotokópia alapján; az egyik a Vaticanus Graecus 797 /saec. X-XI/, amelyben a 13-15, a másik a Vaticanus Graecus 821 /saec. XI/, amelyben a 12 és 15 fejezetek olvashatók. Megjegyzem, hogy a 12 caput eredeti /Ioannés érsektől származó/ szövegének az általam összevetetteken kívüli további kódexéről nem ad hírt a szakirodalom; ezen a ponton tehát szövegmegállapításom a teljes direkt szöveghagyomány feltárását jelenti.

Mutatvány kézirat kolláció tanulságai

Az első avar-szláv támadások elbeszélésének új kolláció alapján helyreállított görög szövegét interpretációval, magyar fordítással is elláttam. Mindez együtt persze sokkal több, semhogy a maga egészében az Országos Diákköri Konferencia megszabott dolgozatterjedelmébe beleférjen. Legyen szabad éppen ezért itt csak néhány olyan passzust mutatványképpen ismertetnem, amelyikből kitetszik: a kézirati hagyomány teljes vagy legalábbis az eddiginél teljesebb kiaknázása hogyan ad a mostanáig rendelkezésre álló Cornelius Byeus-féle /Migne Patrologia Graecájának 116. kötetében újra lenyomtatott/ textusnál nyelvileg sokkal kielégítőbb szöveget és hogyan szolgál itt-ott teljesen új történelmi tanulságokkal is. Demeter csodáinak négy általam feldolgozott caputjából /I 12 = §§ 93-106, 13 = §§ 107-118, 14 = §§ 119-148, 15 = §§ 149-157/ egy-egy példát hozok a mondottak illusztrálására.

A 94 paragrafus elején álló mondat az eddigi kiadás szerint nyelvtanilag teljességgel következetlen felépítést mutatott, értelmét legfeljebb gyanithatta az olvasó, de az világosan nem volt kivehető a textusból. A párizsi kéziratban a $\kappa\acute{\alpha}\lambda\upsilon$ után $\epsilon\acute{\iota}$ $\kappa\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu$ szavak is ott állnak és ezekkel a mondat grammatikailag éppé, értelmileg teljessé válik. Az előző paragrafusban a szerző jelezte, hősének, Szent Demeternek a háborus időkben végrehajtott csodáiról kíván szólni a következőkben; "... ha valamennyit, amelyről tudunk és hallottunk, említeni szándékozánk, irásunkat mérhetetlen hosszuvá tennénk", közli az olvasóval az új szövegmegállapítás szerint immár jól érthető mondat, hogy aztán az érsek annak közlésével folytassa: csak néhány kiragadott példát ír le Demeter rengeteg háborus csodatétele közül, amelyeknek száma különben mindig ujjakkal gyarapodik.

A modern szakirodalomban /beleértvén számos szovjet munkát is/ két nézet áll egymással szemben. Az egyik szerint a Iohannes érsek által előbb /a 12-ik caputban/ elbeszélte szláv támadás Thessaloniké ellen időben is megelőzte a később /a 13-15-ik caputokban/ ismertetett /586-ra vagy 597-re datálható/ avar-szláv ostromot. A másik nézet szerint szerzőnk nem tartja magát a csodák elbeszélésében a történelmi időrendhez: a 13-15 fejezetekben leírt egyházas ostrom előbb történt a 12 fejezetben elbeszélte éjszakai támadásnál. Alighogy a párizsi kódex fotokópiája Szegedre érkezett, megállapíthattam, hogy a 115-ik paragrafus egy mondata, amely a Euseb-féle kiadásban csak megcsonkítva ol-

vanható, a vezérkéziratban teljesebb és grammatikailag is kielégítőbb szövegezésű. S OLAJOS TERÉZ a vele folytatott konzultáción /vö. az Oikumene első kötetében nyomtatás alatt álló orosz nyelvű cikkét/ arra is mindjárt felhívta a figyelmet, hogy a párizsi kéziratra épülő új szövegmegállapításom szerint Iohannes érsek elbeszélése vitathatatlan egyértelműséggel mutatja: Thessaloniké lakóinak zöme a 13. caputban tárgyalt ostrom előtt még látásból sem ismerte, milyen a barbár ellenség. Tehát a 12-ik fejezetben elbeszélte a támadás, amelynek során a polgároknak szembe kellett néznie a barbárokkal, időben nem előzhette meg a 13-ik fejezetbeli harcokat. A párizsi kódex új kollációjából csak most ~~meglátom~~ mert szövegrész ugyanis nyomatékosan hangsúlyozza: a thessalonikéiek közül senkinek sem volt tapasztalata a barbár ellenségről kivéve azokat, akik "messze-messze városuktól szoktak hozzá fegyveresen csatasorba állani azokkal /ti. a barbárokkal/ szemben", "κλήν....των....έθισθέντων μακρὰν σου τῆς πόλεως ὀπλιτικῶς αὐτοῖς παρατάττεσθαι". Nos, a 12-ik caputban olvasható támadáskor Szent Demeter városának férfiai tömegesen szálltak szembe nem valahol messze, hanem közvetlenül a városfalaknál a szláv harcosokkal. Ennek az eseménynek tehát az új szövegmegállapítás fényében az avar-szláv ostrom u t á n kellett történnie, amely a tűzkorszakot jelentette a thessalonikéiek tulnyomó többsége számára. Fontos adalék ez a balkáni szláv betelepülés időrendjének a 13. történetének jobb megismeréséhez.

A 125-ik paragrafus végén a párizsi kézirat ujjonnan megjelölt kollacionálásom szerint egy olyan mondat áll, a-

melyet a korábbi kiadás elfelejtett közölni. Pedig ez a részlet az ostrom szemtanujának és a harcok résztvevőjének, Iohannesnek egy olyan közlését tartalmazza, amely érdekes fényt vet a Balkánt előzőnlő hadak nagyságára, illetőleg ostromtechnikai felkészültségére. Ostromfedelek /testudo, χελώνη / védelme alatt hatoltak a falakig az avar kagán emberei, hogy az alapzatot rudakkal s más szerszámokkal meglazítsák s így a védőművek ellenállóképességét gyengítsék. Ehhez az elbeszéléshez szolgál kiegészítéssel az eddig közzé nem tett szövegrész: ταῖς χελώναις τῷ ἔξω τείχει προσφύντες περιετίτρων αὐτοῦ τὰ θεμέλια· ἦσαν γὰρ αὐταὶ τῶν χελίων πλείους, οἶμαι, τῷ ἀριθμῷ. Ezernél több cheloné /testudo/ állott tehát a nomád fejedelem avar-szláv seregének rendelkezésére Thessaloniké Maurikios korabeli ostromakor.

A 155-ik paragrafusban Iohannes érsek elbeszéli honfitársainak: Szent Demeter azt mondotta az uristennek, hogy ha Thessalonikének bűnei miatt pusztulnia kell, akkor ő szeretett városában marad s osztozik sorsukban. A hagiografiaeme kegyes gondolatmenetébe az eddigi kiadás egy önmagában nézve nyelvtanilag is zavaros szövegrésze /... καὶ σὺν αὐτῷ θνήσκειν ἡμῖν ὁ πολυεύσπλαγχνος ἀπεκρίνατο ... / csak rosszul illeszkedett. A párizsi kódexben álló καὶ συναποθνήσκειν ἡμῖν ὁ πολύσπλαγχνος ἀπεκρίνατο olvasat minden nyelvtani és értelmezésbeli nehézséget egy csapásra kiküszöböl.

Az általam kollacionált négy caput szövegmegállapításához száznál több a Migne-féle Patrologia Graeca 116

kötetében /és az ennek alapjául szolgáló Acta Sanctorum rész-
letben/ teljesen figyelmen kívül hagyott varia lectiot talál-
tam. Az itt bemutatott néhány példával talán sikerült érzé-
keltetnem, hogy milyen segítséget jelenthetnek ezek az új szö-
vegvariánsok egy történelmi és egy irodalomtörténeti téma jobb
megvilágításában. A balkáni szláv betelepülés menete a tör-
ténelmi téma s a harcos szentek /Demeter ezek egyik prototi-
pusa/ legendáinak problematikája az irodalomtörténeti tárgy-
kör.

Válogatás a szakirodalomból

- 1/ MURALT, E.: Essai de chonographie byzantine de 395 à 1057, St. Petersburg, 1855.
- 2/ TOUGARD, A.: De l'histoire profane dans les Actes grecs des Bollandistes, Paris, 1874.
- 3/ KRUMBACHER, K.: Geschichte der byzantinischen Literatur, München, 1897.
- 4/ PETIT, L.: Les évêques de Thessalonique, Échos d'Orient 4 /1900-01/.
- 5/ SPINTLER, R.: De Phoca imperatore Romanorum, Jenae 1905.
/Dissertatio/
- 6/ PERNICE, A.: L'imperatore Eraclio, Firenze, 1905.
- 7/ BAYNES, H.N.: The Date of the Avar Surprise, Byzantinische Zeitschrift 21/1912/.
- 8/ TAFRALI, O.: Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris, 1919.
- 9/ NIEDERLE, L.: Manuel de l'antiquité slave I., Paris, 1923.
- 10/ DÖLGER, F.: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453, I., München, 1924.
- 11/ DELEHAYE, H.: Les recueils antiques des miracles des saints, Analecta Bollandiana 43. /1925/.
- 12/ HAUPTMANN, H.: Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, Byzantion 4 /1927-28/.
- 13/ GREGOIRE, H.: L'origine et le nom des Croates et des Serbes, Byzantion 17. /1944-45/.
- 14/ GRAFENAUER, B.: Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis 4. /1950/.
- 15/ BON, A.: Le Péloponnèse byzantin. Paris, 1951.
- 16/ BURMOV, A.: Les sièges de Thessalonique par les slaves dans "Miracula Sancti Demetrii Martyris" et leur chronologie, Godišnik na Sofijskija Univerzitet, filos.-ist.fak. XVIII.2. /1952/
- 17/ LEMERLE, P.: La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracula s. Demetrii. Byzantinische Zeitschrift 46. /1953/.

- 18/ LEMERLE, P.: Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romain jusque au VIIIe siècle. Revue Historique 211. /1954/.
- 19/ GRAFENAUER, B.: Questions chronologiques concernant les migrations des slaves méridionaux sur le base des Miracula s. Demetrii. Zbornik Filozofske Fakultete Univerza v Ljubljani 2. /1955/.
- 20/ HEMMERDINGER-ILIADU, D.: Un encomion grec inédit de Saint Démétrius , Analecta Bollandiana 73. /1955/.
- 21/ BARIŠIĆ, F.: De Avaro-Slavis in Phocae imperatoris aetate, Recueil des travaux de l'Académie Serbe des Sciences XLIX. Institut d'Études Byzantines, N. 4. Beograd /1956/.
- 22/ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Ε.: Τὰ βιβλία θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τὸ χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας καὶ αἱ Σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, Θεολογία 24 /1953/, 25 /1954/, 26 /1955/, 27 /1956/, 28 /1957/.
- 23/ MORAVCSIK, Gy.: Byzantinoturcica I-II., Berlin, 1958.
- 24/ OSTROGORSKY, G.: Geschichte des byzantinischen Staates, München, 1963.
- 25/ TAPKOVA-ZAIMOVA, V.: Quelques questions sur les changements ethniques dans les Balkans au cours des VIe et VIIe siècles, Izvestija na Instituta za Istorii /Sofija/ 1963.
- 26/ SZÁDECZKY-KARDOSS, S.: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avarkori régészeti leletanyag, Antik Tanulmányok 15. /1968/.
- 27/ KOLLAUTZ, A. - MIYAKAWA, H.: Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Monologiei und die Awaren in Mitteleuropa I., II., Klagenfurt, 1972.
- 28/ SZÁDECZKY-KARDOSS, S.: Zum historischen Hintergrund der ersten Inschrift des Reiterreliefs von Madara, Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy /Cambridge 1967/, Oxford, 1971.

- 29/ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Α.Μ.: 'Ο ἅγιος Δημήτριος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Βουλγαρικὴν παράδοσιν, Θεσσαλονίκη, 1971.
- 30/ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ι.Ε.: Πηγὰὶ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη, 1971.
- 31/ SZÁDECZKY-KARDOSS, S.: Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen. Mitarbeiterin...
T. OLAJOS. Szeged, 1972.